

MYTENE OM NORGE

METODERAPPORT, SKUP-PRISEN 1999

Journalister: Kari Aarstad Aase, Kristin M. Hauge og Brynjar Haukli.

Tittel på prosjektet: Mytene om Norge.

Publisert: Verdens Gang 22. og 29. august, 5., 12. og 19. september.

Redaksjon: Verdens Gang, postboks 1185 Sentrum, 0107 Oslo. Telefon: 22 000 000

Journalistene: Verdens Gang, postboks 1185 Sentrum, 0107 Oslo. Telefon: 22 000 000

1) IDEEN

I februar 1999 kom VGs søndagssjef på feature, Kjell Cordtsen, med noen forslag til reportasjer om den norske selvgodheten: Er det sant at vi er best i verden på skole og helse? Er maten vår så fantastisk sunn, god og ren som vi får inntrykk av i media? Kunne vi prøve å lage en serie på disse temaene?

Brynjar Haukli ble bedt om å gjøre research på de tre områdene skole, helse og mat. Brynjar var spesialmedarbeider på skole og utdanning, og hadde en del stoff «inne». Men på helse og mat startet han uten spesialkunnskaper.

Etter noen dagers arbeid fant Brynjar ut at her var det behov for flere folk. Kari Aarstad Aase - spesialmedarbeider på helse - tente på ideen om å «avsløre» verdensmesterlandet Norge.

Etter flere møter ble vi enige om å sette søkelys på fem områder: grunnskole, høyere utdanning, helse, eldreomsorg og mat.

Dermed var den opprinnelige ideen kraftig utvidet. Kristin Hauge hadde jobbet en god del med både helse og eldreomsorg, og ble da med som reporter nummer tre.

Selv om vi ikke hadde klart for oss hvordan vi skulle angripe denne omfattende materien, ble vi enige om seriestart i slutten av mai som målsetning.

Vår selvstendige ide om å ettergå hvor gode Norge egentlig er på sentrale samfunnsområder, var under utvikling.

2) PROBLEMSTILLINGER/ARBEIDSHYPOTESER

De fem temaene var meget brede. Her gjaldt det å begrense seg, og tidlig bestemme seg for hvilke områder vi skulle lage stoff på innenfor de fem hovedområdene.

Skolen lå laglig til for hogg. Politikere og andre hadde i flere år snakket seg varme om at vi har «verdens beste skole.» Internasjonale undersøkelser, blant annet i matematikk, hadde imidlertid vist at norske elever lå langt etter når det gjaldt faktiske kunnskaper. Skole var også varslet som valgkampens hovedsak både av Høyre og SV.

Innen helse og eldreomsorg var «landskapet» mer uoversiktlig, med et vell av problestillinger med alt fra sykehuskøer og ventelister til folketrygd og eldrekrise. Her var det lett å gå skoene av seg.

Etter omfattende research sto vi igjen med fem hypoteser eller myter som vi ville ettergå:

- ** Norge har verdens beste grunnskole.
- ** Vi ligger i verdenstoppen når det gjelder høyere utdanning
- ** Norske sykehus er velutstyrte og moderne, norsk helsevesen er blant de fremste i verden.
- ** Norsk mat er verdens sunneste og beste.
- ** Eldrebølgen vil sprengte institusjonene og skape problemer for statskassen.

MYTENE - definert som utbredt falske oppfatninger - ble det sentrale begrepet. Greide vi å slå hull på dem?

3) PROBLEMSTILLINGEN ENDRET UNDERVEIS?:

På skole sto vi fast på hovedsporet hele veien. Hvem som har verdens beste skole avhenger av øynene som ser, men blant annet OECDs store rapport «Education at a Glance» viste at Norge iallfall ikke er best i verden når det er snakk om målbare resultater som

ferdigheter i matematikk, antall undervisningstimer etc.

Selv om det er og ble umulig å dokumentere hvem som har den beste skolen – det avhenger av om man legger mest vekt på rene, faglige prestasjoner eller like mye vekt på trivsel og sosial kompetanse – valgte vi å følge hovedsporet og stille en masse kritiske spørsmål ved de faglige resultatene i grunnskolen. Leserne fikk på en måte lese og så dømme selv ut fra våre funn og avsløringer om de er enige i at kvaliteten i norsk skole er verdens beste.

Innen helse tenkte vi opprinnelig å se på behandlingsskøer og ventetid. Men problemet var at de internasjonale undersøkelsene ikke var ensartet. Det var alt for mange feilkilder, selv på enkle faktaopplysninger. Dessuten var det store sprik mellom resultatene i rapporter fra ulike kilder, for eksempel mellom OECD og Verdens Helseorganisasjon (WHO).

Med slike metodiske problemer ble vi nødt til å forkaste en hel del av de vinklingene vi opprinnelig hadde.

Arbeidet ble etter hvert så omfattende at vi ble nødt til å endre deadline fra mai til august. Men det var faktisk en fordel: Serien passet utmerket opp mot valgkampen, der spesielt skole og utdanning ble et sentralt politisk tema.

4) ORGANISERINGEN

Vi valgte å jobbe hver for oss innenfor våre spesialområder. Kari tok helse og mat, Kristin tok eldre og mat, mens Brynjar jobbet med skole og høyere utdanning.

Men samtidig samarbeidet vi tett i den forstand at vi testet hypoteser og stoff fra selve researchen på hverandre, leste hverandres saker, og hadde arbeidsmøter underveis der vi la frem status.

Vi brukte også hverandre som «klagemur» underveis, når det gikk tungt og vi følte at hele prosjektet var i ferd med å gå i stå. Ikke minst når det kunne gå dager uten at det virket som prosjektet beveget seg fremover.

5) KILDE/METODEBRUK

*** MYTENE OM ELDRE-NORGE:

Første lange, grundige bakgrunnssamtale for prosjektet hadde Kristin Hauge med redaktøren av tidsskriftet Aldring & Eldre, redaktør Sven Olav Daatland. Han er en meget erfaren forsker ved NOVA (Norsk Institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring) og en av dem som kan mest om eldreomsorg i Norge – og Skandinavia.

Etter samtalen brukte jeg mye tid på å få oversikt over forskningsmateriale og forskningsinstitusjoner – og kaste ball med et tredvetalls forskere, fagpersoner, eldre og pårørende om forskjellige problemstillinger. I alle disse samtaler ble hypotesene testet. De dannet grunnlaget for at jeg til slutt fikk utformet fem forskjellige myter som syntes å være de mest utbredte, uriktige eller unyanserte påstandene som gikk igjen i det norske samfunnet:

- * En massiv eldrebølge skyller snart over Norge, lammer omsorgen og tømmer statskassen.
- * Økt levealder gir eksplosjon i demente og skrøpelige eldre som trenger sykehjemsplasser.
- * Eldreomsorgen i Norge er uverdigg. Myndighetene bruker ikke nok penger på de gamle.
- * Nå får alle gamle det aller viktigste i eldreomsorgen; enerom.
- * I Norge er eldreomsorgen offentlig. Ingen vil våge å legge bestemor ut på anbud.

Etter å ha brukt flere uker på fordypning i blant annet NOU-rapporter, Eurostat årbok, rapporter fra SEFOS, Statens helsetilsyn og Norsk Gerontologisk institutt, Nasjonalt kompetansesenter for aldersdemens, NOSOSKO-statistikk og ny, massiv sammenligning av praksis og policy for eldreomsorg i seks europeiske land (se kildehenvisning) begynte det å bli klart at det var mulig å dokumentere at disse påstandene i beste fall var svært unyanserte og overdrevet – i verste fall helt gale.

Ny prognose viste at eldreboomen er en gedigen overdrivelse. Eksplosjonen av antall skrøpelige eldre, er heller ikke riktig – når undersøkelser viser at tre av fire 80-åringer klarer seg hjemme. Problemet i norsk eldreomsorg er ikke alle steder at

man ikke bruker nok penger. Problemet er hvordan vi bruker pengene. Enerom er heller ikke løsningen på alle problemer. Forskning viser at det ikke er belegg for å si at det gir bedre livskvalitet. Det kan tvert i mot øke isolasjonen og føre til mindre tilsyn.

Reisene rundt i Norge for å møte forskjellige eldre som kunne fronte de forskjellige mytene, var svært givende og lærerike. Jeg hadde i utgangspunktet vært i kontakt med 10 personer, men av plasshensyn gikk vi ned til fem på trykk. Samtalene jeg hadde med alle, ga meg enda sterkere bevis for at vi var på riktig journalistisk vei.

Jeg skaffet meg også – etter et stort puslespillarbeid – oversikt over samtlige tilbud av privat eldreomsorg i Norge. Denne oversikten valgte vi etter en prioriteringsdiskusjon ikke å trykke, men det var en undersøkelse de aktuelle konkurrentene på markedet var påtagelig interesserte i å få tak i...

Sykehjemmet som jeg besøkte i Frankrike ble valgt etter å ha lest den europeiske sammenligningen fra Det danske Socialforskningsinstituttet. De hadde selv besøkt dette aktuelle sykehjemmet i Montpellier og mente det var et typisk, gjennomsnittlig fransk sykehjem.

Frankrike ble valgt fordi det er en utbredt oppfatning at vi nordmenn tror vi lever lengst i verden, at vi har det sunneste kostholdet (siden vi ikke drikker vin) og at sør-europeiske land kun har privat, familiebasert eldreomsorg. Reisen til Frankrike beviste det motsatte. Det er der de lever lengst – og der de nå går motsatt vei av oss nordmenn, med flere og flere offentlige omsorgstilbud.

*** MYTENE OM MAT–NORGE:

Det første vi gjorde var å samle inn statistikk og forskning på norske matvaner – fra ulike forskningsinstitusjoner til å snakke med fagpersoner innen kjøtt-og fiskeindustrien, mesterkokker, landbruksnæringen og Kreftforeningen.

Vi dannet oss etterhvert et bilde av at den mest tydelige, utbredte og feilaktige oppfatningen var at

Norge som verdens største fiskeeksportør – i et av verdens rikeste land – spiser sunt, fråtser i havets delikatesser og lever lengst i verden.

Den ene hovedvinkelen på Mytene om Mat-Norge kom raskt da vi fikk kjennskap til at det i Norges største fiskerikommune ikke var mulig å få kjøpt fersk fisk i butikken.

Kristin Hauge og fotograf reiste til Fosnavåg og snakket med både forbrukere, handelsmenn, fiskere og folk i fiskeforedlingsindustrien. De reiste så videre til Ålesund der de første japanerne hadde kommet for sesongen for å velge ut den beste norske fisken. Hauge og fotografen konsentrerte seg så om å følge den mest erfarne av japanerne i arbeidet ved Global Ålesund.

Kari Aarstad Aase reiste til Japan, landet vi hadde valgt som sammenligningsgrunnlag. Valget kom etter lange diskusjoner om mer tradisjonelle foregangsland når det gjaldt mat, som Spania, Frankrike og Italia. Japan ble valgt fordi de på mange måter kan sammenlignes med Norge - kystlinjen, tilgangen på mat og fisketradisjonene. Men måten vi har utviklet oss på, og utnytter våre ressurser er diametralt motsatte.

Før reisen til Japan ble det lagt ned mye tid i å lese statistikk, sette seg inn i japansk matkultur og tradisjon, lære om deres bruk av råvarer, sammensetning osv. Dessuten måtte vi lære om lover, regler og standard på både produksjon av kjøtt/fisk, og ikke minst omsetningen.

I Japan valgte vi å treffe vanlige familier, butikkeiere, butikkbrukere, representanter for myndighetene på forskjellige nivå, som helsedepartementet, kontrollmyndigheter på næringsmidler, kjøttoppdrettere, kokker og grossister. Å få avtalene i stand var et kapittel for seg, og krevde en uendelig mengde arbeide. Uten e-mail (mye brukt på grunn av tidsforskjellen), og en engel av en japansk hjelper, hadde vi neppe kommet i mål.

Japan er spesielt i forhold til kulturforskjeller når det gjelder møte mellom mennesker også, og endel tid ble brukt til forberedelser på hvordan intervjuer skulle gjennomføres, møter arrangeres osv. Dette forarbeidet ga stor uttelling. Egne avtaler for foto var nødvendige og svært krevende å

få i stand.

Vi leste statistikk fra japanske og norske næringsmiddelmyndigheter, diverse ernæringsundersøkelser fra begge land, bøker og fikk dessuten en rekke skriftlig informasjon fra tolken vi hyret.

***MYTEN OM HELSE-NORGE:

Forbausende mye tid gikk med til å finne myten vi skulle arbeide med. Mange av de opprinnelige forslagene viste seg å ikke være riktige, var umulige å bevise, eller umulige å finne sammenlignbare tall for. Jeg bestilte OECD-helsestatistikk på CD-rom, og leste til øye ble tørt og rødt. Lærdommen var stort sett at tradisjonelle problemstillinger som ventelister, sykehussenger, sykehusinfeksjoner, almenpraktiserende leger osv, osv. ikke lot seg sammenligne, fordi landene brukte forskjellige grunnlagsmateriale for tallene de sendte inn, eller som Norge i mange tilfeller - ikke sendte inn i det hele tatt.

Etter å ha forkastet et utall forslag, landet jeg på myten om det norske helsevesen som bra - når du først kommer inn. En seiglivet myte er at om du blir syk i utlandet, feks. Spania, må du komme deg hjem forttest mulig, så ikke de udugelige legene på de gammeldagse sykehusene feilbehandler deg eller ikke gir deg behandling i det hele tatt.

Vi reiste til Spania og fant utallige eksempler på at myten virkelig er en myte. Du blir etter all sannsynlighet bedre behandlet ved et spansk sykehus enn et norsk, selv om det selvsagt er mer nyansert i begge land.

Jeg valgte å konsentrere meg om standard og utvalg av medisinsk teknisk utstyr, og oppgaven med å innhente underlagsmateriale var utrolig vanskelig. Det var skremmende å oppdage at det fattes politiske beslutninger om bruk av flere milliarder kroner innenfor helsevesenet, - uten at hverken politikere eller departementer har oversikt eller undersøkelser som gir antydning om dette er fornuftig bruk.

Det var også sjokkerende å oppdage - etter flere dagers leting - at det ikke finnes oversikt over hvilket medisinsk teknisk utstyr som finnes ved

norske sykehus. I et stortingsproposisjon er det referert til undersøkelser og fakta, som ved nærmere ettergåelse ikke finnes eller kan dokumenteres, ei heller fra dem som laget den.

Ekspertisen på dette området er liten i Norge, og jeg brukte mye tid på å skaffe kontakt med eksperter fra andre land også, ikke bare Spania.

Jeg leste statistikk fra OECD, WHO, Helsetilsynet, de nordiske helsestatistikker, spanske helsestatistikker, legeföreningen og andre instanser. Internett ble flittig brukt, og når det gjaldt å tilegne seg kunnskap om medisinske teknisk utstyr, bruk og misbruk av dette, politiske og økonomiske aspekter ved modernisering av dette utstyret, var det mye info på nettet.

*** MYTEN OM VERDENS BESTE SKOLE:

Utgangspunktet var at sittende utdanningsministre, sentrale skolepolitikere og skoleforskere i flere år uhemmet har skrytt av at norsk skole er blant verdens fremste. Etter å ha jobbet med skole og utdanning på heltid de to siste årene, var jeg blitt meget skeptisk til denne hyllesten, som også ville stå sentralt i valgkampen.

Jeg brukte de første par ukene til å snakke med norske skoleforskere og få tak i norske og internasjonale rapporter og undersøkelser på temaet. Etter å ha gjennomgått det omfattende materialet, valgte jeg å ta hovedutgangspunkt i OECD-rapporten "Education at a Glance 1998", en 400 siders oversikt med alt fra pengebruk til tall på undervisningstimer og lærernes faglige bakgrunn.

Storbritannia pekte seg ut som det mest interessante landet å sammenligne Norge med. Norske skolepolitikere blåser av den lagdelte engelske skolen, men undersøkelser fra OECD og andre institusjoner viste at elevene i Storbritannia slår sine norske elevkolleger på de fleste målinger av faktisk kunnskap.

Gjennom Den norske skolen i London og nordmenn i England, prøvde jeg å finne norske elever som gikk i det engelske skolesystemet. Slik kom vi i kontakt med den 13 år gamle jenta på den private pikeskolen, en skole som er helt forskjellig fra den norske.

Intervjuet med henne viste at det er mulig både å lære og trives på skolen.

Utdanningsdepartementet i London hjalp oss med å finne andre skoler, blant annet en offentlig skole med såkalte superlærere. Vi gjorde også intervju med sjefinspektøren for skolevesenet i England, for å få et helhetlig bilde av skoleutviklingen og om Tony Blairs sterke fokus på utdanning hadde gitt resultater. Samtidig leste jeg det jeg kom over om engelsk skole på internett, også det et meget omfattende materiale.

I Norge brukte jeg lærerorganisasjonene, skoleforskere landet rundt og ikke minst vanlige lærere som kilder. Mange av lærerne jeg snakket med ga et helt annet bilde av forholdene i norsk skole enn det vi vanligvis får høre om. De var spesielt opptatt av de store forskjellene fra skole til skole og at den norske enhetsskolen i meget liten grad evner å gi elevene et tilpasset undervisningstilbud, som de har krav på.

Dette førte til reportasjen om lærerne på Nesodden som jobber i offentlig skole, men sender sine egne barn på Steinerskolen.

Til slutt gjorde jeg intervju med statsråd Jon Lilletun. Jeg konfronterte ham med en del av de mest oppsiktsvekkende svakhetene ved norsk skole som vi hadde funnet. Lilletun var tydelig uforberedt på de detaljerte spørsmålene, og avslørte at han ikke hadde god nok oversikt over tilstanden.

Intervjuet med Lilletun førte også til en viss harme i departementet. Byråkratene mente VG hadde fremstilt statsråden ufordelaktig, men vi hadde ikke gjort noe mer enn å stille ham 10-15 konkrete og kritiske spørsmål.

Konklusjon: Selv om vi strengt tatt ikke kunne bevise at Norge ikke har verdens beste skole, så greide vi å avdekke en rekke svakheter og vise at norsk skole ikke er så god som vi ynder å fremstille den.

MYTEN OM HØYERE UTDANNING:

Hvor god kvalitet har norske studenter sammenlignet med studenter i andre land? Det spørsmålet kunne ingen av de mange kildene i utdannings-Norge gi svar

på. Hverken NIFU (Norsk institutt for studier av forskning og utdanning), andre forskere, departementet eller høyskolene kunne gi gode svar eller vise til konkrete data på dette der Norge var sammenlignet med andre land.

Etter en lengre «tørkeperiode» kom vi gjennom Norsk Studentunion over data i Arbeidsdirektoratet som viste en voldsom overproduksjon av humanister. Samtidig greier ikke Norge å «produsere» nok realister og IT-folk.

Irlands sterke satsing på høyere utdanning, særlig datafag, pekte seg ut som en god sammeligning. Ved å søke på internett og snakke med ANSA kom vi i kontakt med norske IT-studenter i Irland, og laget reportasje på en av dem.

I tillegg ville vi sette fokus på studentenes kår i Norge. Studentorganisasjonenes årvisse klagesang om den elendige studentøkonomien og dårlige bo- og studieforhold var etter vår mening presentert temmelig ukritisk i mediene. Levekårsundersøkelsen fra Statistisk Sentralbyrå viste at over 90 prosent av studentene trives med studiene og at 80 prosent av dem ikke sliter økonomisk. Rapporten fra SSB, som avlivet myten om studentenes harde kår, var knapt nok omtalt i norsk presse tidligere.

6) PRESENTASJON

Serien ble kjørt fem søndager på rad. Omfanget varierte fra fire til seks sider hver gang. Til sammen ble det 23 sider.

Vi la stor vekt på reportasjepreget og bildene for å gjøre dette viktige stoffet delikat og lett tilgjengelig for folk flest, ikke bare for dem som var faglig interesert. Det var selvsagt svært viktig å finne "caser" i Hverdags-Norge, talerør for grasrota og ikke bare fagpersoner og statistikk. Vi satset også på utstrakt bruk av grafikk og presentasjon av faktaopplysninger med en «Visste du at..?» for å unngå at det skulle bli for tungt og utilgjengelig.

En større VG-leserundersøkelse etter at serien var ferdig viste da også at disse sakene var de mest

leste og best likte på søndagssidene.

7) SPESIELLE ERFARINGER

Arbeidet med serien ga oss flere aha-opplevelser.

For det første fikk vi erfart at det er liten kunnskap i Norge om hvordan vi ligger an internasjonalt. For eksempel var det umulig å finne en undersøkelse i Norge om kvaliteten på norske studenter sammenlignet med andre land.

Det var også overraskende å oppdage hvor liten dokumentasjon myndighetene (les: departementene) satte med på sitt felt, spesielt helse og eldre. For eksempel finnes det i Norge ingen oversikt over maskinparken ved norske sykehus.

Vi priser oss også lykkelige over internett. Uten nettet hadde innsamlingen av data blitt mange ganger så vanskelig. Uten internett hadde vi heller ikke kommet i kontakt med så mange gode kilder, også muntlige.

8) VIRKNINGER

Formålet med serien var å slå hull på mytene om den norske selvgodheten. Det mener vi at vi lyktes godt med.

Serien ga oss en anledning til både å avsløre og gi folkeopplysning på samfunnsområder som er viktige og sentrale i alle nordmenns liv.

Leserundersøkelsen viser at vi hadde lyktes: Folk leste det – og syntes samtidig at det var interessant og tankevekkende. Bedre attest kunne vi ikke fått.

Vi tror også at serien er et lite bidrag i å «oppdra» myndighetene. Også en del av kildene (forskere og fagfolk) var overrasket over en del av sakene vi bragte frem.

OSLO 17.januar 1999

Kari Aarstad Aase Kristin Hauge Brynjar Haukli